

В. А. Жук,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса

ДО ПИТАННЯ ПРО КУЛЬТУРНИЙ І МОВНИЙ КОНЦЕПТИ, СТЕРЕОТИП ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР

Автор рассматривает такие понятия, как культурный, языковой концепт, стереотип, национальный характер; их классификации, признаки, особенности и взаимосвязь. Обоснована необходимость изучения данных понятий не только учеными-лингвистами, но и любым человеком, увлекающимся и занимающимся языком.

Ключевые слова: концепт (культурный, языковой); стереотип; национальный характер.

Автор розглядає такі поняття, як культурний, мовний концепт, стереотип, національний характер; їх класифікації, ознаки, особливості та взаємозв'язок. Обґрунтовано необхідність вивчення даних понять не тільки вченими-лінгвістами, а й будь-якою людиною, яка захоплюється та займається мовою.

Ключові слова: концепт (культурний, мовний); стереотип; національний характер.

The author of the article considers such notions as a concept (cultural, linguistic), a stereotype, and a national character. The author also considers classifications of these notions, their features and peculiarities, and their interconnection. The author substantiated the necessity of conducting the study of these notions not only by language experts but anyone interested in language.

Key words: concept (cultural, linguistic), stereotype, national character.

Визнання тісного взаємозв'язку мови і культури активізувало комплексне вивчення феноменів ментальності, культури та мови з використанням єдиної системи інструментальних категорій. Певною віхою в розробці даного напрямку лінгвістики стала поява нової дисципліни – лінгвокультурології; ознакою підвищеного інтересу до культурно-мовним концептам – поява величезної кількості наукових досліджень. Вперше в лінгвістиці термін концепт у значенні, відмінному від терміна *поняття*, використовує С. Аскольдів: «Концепт є уявне творення, яке заміщає нам в процесі думки невизначений безліч предметів одного і того ж роду» [1, с. 270]. Найбільш важливі для вивчення так звані «ключові слова», що відображають основні концепти певної культури. В основі спроби класифікувати концепти лежить бажання конкретизувати поняття культурно-мовного концепту, а також полегшити процес опису конкретних концептів за допомогою віднесення їх до якогось типу або класифікованої групи.

Відомі типології можна умовно розділити на групи: 1) семантичні класифікації, які розглядають концепти з позиції сфери їх вживання, роблячи акцент на смислово-значенні. Д. С. Лихачов ділить концепти з точки зору їх тематики [7, с. 152]. А. Я. Гуревич поділяє культурно-мовні концепти на філософські категорії (час, простір, причина, зміна, рух), і соціальні, так звані культурні категорії (свобода, право, справедливість, багатство, власність); 2) класифікації концептів на основі їх вираження і функціонування в мові (Є. В. Образцова, А. П. Бабушкін, Н. Н. Болдирев).

А. П. Бабушкін поділяє концепти на *лексичні та фразеологічні* [2, с. 53]. Серед лексичних концептів виділяють такі типи: розумові картинки (ромашки, півень, смерть, диявол); концепти-схеми – слова з «просторовим» значенням (річка, дорога, дерево); концепти-гіпероніми, що відображають гіперонімічні зв'язки в лексиці (взуття: туфлі, черевики, сандалі); концепти-фрейми, які співвідносяться з деякою ситуацією чи чином ситуації (базар, лікарня, музей); концепти-сценарії, які реалізують в собі ідею розвитку (бійка, лекція); концепти-інсайти, що містять інформацію про структуру та функції предмета (парасолька, барабан, ножиці); калейдоскопічні концепти, які представляють концепти абстрактних імен соціальної спрямованості (борг, порядність, совість) [3, с. 46].

Крім перерахованих вище, існують приклади функціонально-соціологічної (індивідуальні, мікрогрупові, макрогрупові, етнічні, цивілізаційні та загальнолюдські концепти), структурної (однорівневі, багаторівневі і сегментні концепти) та інших класифікацій культурно-мовних концептів. Одна із вдалих спроб комплексного аналізу аспектації культурно-мовного концепту представлена в роботах В. І. Карасика та Г. Г. Слишкіна [5, с. 77]. Дослідники розглядають функціонування, змістовний та структурний план концептів, а також динаміку їх існування, виділяючи такі характерні ознаки культурно-мовних концептів: комплексність побутування (культурно-мовний концепт – проекція елементів культури, що зберігається у свідомості, представлена в мові); ментальна природа, багатовимірність; цінність (центром концепту завжди є цінність, оскільки концепт служить дослідженню культури); умовність та розмитість, мінливість; обмеженість свідомістю носія; трикомпонентність (наявність ціннісного та образного елементів); поліапеллюруемість та ін. [6, с. 51; 9, с. 31].

Поняття концепту тісно пов'язане з поняттями стереотипу, національного характеру. Вперше поняття стереотипу використав У. Ліппман ще у 1992 р. Він вважав, що це впорядковані, схематичні детерміновані культурною «картинки світу» в голові людини, які заощаджують його зусилля при сприйнятті складних об'єктів світу. При такому розумінні стереотипу виділяються дві його важливі риси – детермінованість культурою, і бути засобом економії трудових зусиль і, відповідно, мовних засобів. Одне з кращих визначень стереотипу належить В. В. Червоних: «Стереотип є структура ментально-лінгвального комплексу, що формується за допомогою інваріантної сукупності валентних зв'язків, приписуваних даній одиниці і які репрезентують концепт феномена, що стоїть за даною одиницею...» [8, с. 57]. Ю. Прохоров вважає, що стереотип – це «передусім певне уявлення про дійсність чи її елементи з позиції «наївної», буденної свідомості» [8, с. 58].

Отже, проаналізувавши поняття «стереотип», можна зробити наступні висновки: кожна людина володіє індивідуальним особистим досвідом, особливою формою сприйняття навколишнього світу, на основі якого в його голові створюється так звана «картина світу», що включає в себе об'єктивну (інваріантну) частину та суб'єктивну оцінку дійсності індивідумом, стереотип є частиною цієї картини; більшість лінгвістів, які займаються вивченням даної проблеми, відзначають, що основною рисою стереотипів є їх детермінованість культурою – уявлення людини про світ формуються під впливом культурного оточення, в якому він живе; стереотипи поділяє більшість людей, але вони можуть змінюватися в залежності від того, що основною рисою стереотипів є їх детермінованість культурою – уявлення людини про світ формуються під впливом культурного оточення, в країні; стереотип – це не тільки ментальний образ, але і його вербальна оболонка, тобто стереотипи можуть існувати й на мовному рівні (у вигляді норми).

Існують дві категорії стереотипів: *поверхневі та глибинні* [9, с. 30]. *Поверхневі стереотипи* – це ті уявлення про той чи інший народ, які обумовлені історичною, міжнародною, внутрішньополітичною ситуацією чи іншими тимчасовими факторами. Ці стереотипи міняються залежно від ситуації в світі і суспільстві. Тривалість їх побутування залежить від загальної стабільності суспільства. Це, як правило, образи-уявлення, пов'язані з конкретними історичними реаліями. На відміну від поверхневих, глибинні стереотипи незмінні. *Глибинні стереотипи* мають дивовижну стійкість, і саме вони становлять найбільший інтерес для дослідника особливостей національного характеру: самі стереотипи дають матеріал для вивчення того народу, який є об'єктом стереотипізації, а оцінки характеризують особливості тієї групи, в якій вони поширені.

Поняття «національний характер» і «стереотип» у широкому розумінні є майже тотожними термінами, оскільки вони формуються під впливом культурного та історичного оточення тієї чи іншої нації. Єдиним розходженням є те, що національний характер є родовим поняттям, що включає в себе стереотип, як що становить єдиного цілого. Типовими рисами національного характеру англійців вважають: врівноваженість, манірність, гордовитість, прагнення слідувати правилам; німцям ж зараховують пунктуальність, бюрократизм, акуратність, любов до порядку, ґрунтовність у справах, дисциплінованість, працьовитість. У відповідності з названими рисами національного характеру, в англійському та німецькому суспільствах формуються різні стереотипи культури, що покликані підкреслити ці риси та сформувати уявлення про націю.

Найбільш виразно національний характер виявляється у національному темпераменті. Поняття національного характеру за своїм походженням не було теоретико-аналітичним. Спочатку воно було описовим. Вперше його стали вживати мандрівники, а слідом за ними географи та етнографи для позначення поведінки різних націй і народів. При цьому різні автори у своїх описах часто мали на увазі зовсім різні й часом просто непорівнянні речі. Тому синтетична, узагальнена трактування національного характеру неможлива – вона носить завідомо комбінаторний і від того недостатньо цілісний характер. У рамках політичної психології найбільш адекватним є аналітичне трактування. В аналітичному контексті прийнято вважати, що національний характер – складовий елемент і, одночасно, основа (платформа, базовий рівень) психічного складу нації в цілому, і національної психології як такої. Складна, взаємозалежна та взаємообумовлена сукупність в основному емоційних (національний характер) і більш раціональних (національна свідомість) елементів як раз і являє собою «психічний склад нації» – ту саму «духовно-поведінкову специфічність», яка й робить представників однієї національно-етнічної групи несхожими на представників інших груп. Психічний склад нації – основа всієї національно-етнічної психології, вже як сукупності цього складу і визначається його поведінкою. Національний характер відображає особливості духовного обличчя народу, які у властивих йому традиційних формах поведінки, сприйняття навколишнього середовища, фіксуються в національні особливості культури, мови та мовлення. Ідентичність виявляється в традиціях, звичаях, мистецтві, фольклорі. У роботах С. Тер-Минасова національний характер визначається як не просто сукупність своєрідних, властивих тільки даному народу рис, але і своєрідний набір універсальних загальнолюдських рис [10, с. 243]. С. Тер-Минасова виділяє і розглядає такі основні джерела стереотипних уявлень про національні характери [10, с. 245]: 1) міжнародні анекдоти, побудовані на шаблонному сюжеті: представники різних національностей потрапляють в одну і ту ж ситуацію і реагують на неї у відповідності з тими стереотипами, які існують на їх рахунок на батьківщині анекдоту; 2) національна література; 3) фольклор, це саме надійне джерело, тому що являє собою колективну творчість, позбавлен суб'єктивізму авторських творів; 4) національна мова, яка відображає, формує та зберігає стереотипні уявлення про національні характери.

Отже, в даній статті були розглянуті поняття «концепт» (культурний, мовний), «стереотип» і «національний характер». Можна зробити наступні висновки: культура і мова знаходяться в тісному взаємозв'язку, проводяться всілякі дослідження мовної картини світу у носіїв певної мови, створюються асоціативні словники різних мов, що дають багатий матеріал для вивчення особливостей сприйняття дійсності в рамках тієї чи іншої культури. Кожна мова формує у його носія певний образ світу, представлений в мові семантичної мережею понять, характерною саме для даної мови. Стереотипи виникають як по відношенню до своєї культури, так і по відношенню до інших, мову яких відмінний від рідного. Концепти (культурні та мовні) на даний момент мають різні класифікації, виділяються типи лексичних концептів, ознаки і структура культурно-мовного концепту. Для перекладачів дуже важливо знати ментальність і культуру носіїв різних мов і культур для більш адекватного перекладу. Тому останнім часом проблеми концепту, стереотипу, національного характеру активно вивчаються вченими-лінгвістами.

Література:

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово. Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология / С. А. Аскольдов. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.

2. Бабушкин А. П. Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления / А. П. Бабушкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики; под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. – С. 52–57.
3. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1996. – 103 с.
4. Болдырев Н. Н. Концепт и значение слова / Н. Н. Болдырев // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. – С. 25–45.
5. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики; под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. – С. 75–79.
6. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как элемент языкового сознания / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методология современной психолингвистики: сборник статей. – М. – Барнаул : Изд-во АлтГУ, 2003. – С. 50–57.
7. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка: очерки по философии художественного творчества / Д. С. Лихачев. – СПб., 2005. – С. 147–165.
8. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. Пособие / В. А. Маслова. – 2-е изд., стереотип. – М. : ИЦ «Академия», 2004. – 208 с.
9. Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как системное образование / Г. Г. Слышкин // Вестник ВГУ, Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – № 1. – 2004. – С. 29–34.
10. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 173 с.